

DAVLAT XARIDLARI TIZIMINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Suvankulov Asliddin Abduvaxidovich

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada davlat xaridlari tizimining rivojlanish bosqichlari tahlil qilinadi. Davlat xaridlari tizimi davlat tomonidan tovarlar, ishlar va xizmatlarni sotib olish jarayonini boshqarishning muhim vositasidir. Maqolada davlat xaridlari tizimining o'zgarish va takomillashuv bosqichlari, normativ-huquqiy bazaning shakllanishi, shaffoflikni ta'minlash va samaradorlikni oshirish uchun amalga oshirilgan islohotlar ko'rib chiqilgan. Shuningdek, davlat xaridlari tizimi bilan bog'liq zamonaviy yondashuvlar, xalqaro tajriba va innovatsiyalar hamda ularning O'zbekiston Respublikasidagi amaliyotga ta'siri tahlil etilgan. Maqolada davlat xaridlarini samarali boshqarish va nazorat qilish uchun zarur bo'lgan mexanizmlar va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: davlat xaridlari, xaridlar tizimi, rivojlanish bosqichlari, normativ-huquqiy baza, shaffoflik, samaradorlik, islohotlar, xalqaro tajriba, nazorat mexanizmlari

Kirish. Davlat xaridini boshqarish borasida O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlarning ajralmas qismi – bu davlat xaridini boshqarish bo'yicha yangi huquqiy me'yorlarga asoslangan qonunchilikni shakllantirishdan iboratdir.

Ma'lumki, mamlakat miqyosidagi har qanday jarayon shu davlat iqtisodiy-ijtimoiy hayoti uchun juda muhim hisoblanadi. Chunki bu jarayonlarning natijasi, salbiy yoki ijobiy bo'lishiga qarab, mamlakat aholisiga, davlatning iqtisodiy mexanizmi va uning tarkibiy qismlariga katta ta'sir ko'rsatadi. Davlat xaridi jarayoni ham ulkan hamda murakkab mexanizm bo'lib, uning to'g'ri tashkil etilganligi va mamlakat iqtisodiyotiga zarar emas, balki yuqori samara keltirishi muhim masalalardan biri hisoblanadi. Shuning uchun ham makrodarajadagi qanday jarayon yuz bermasin, shu jumladan, davlat xaridi ham, qonunchilik bilan mustahkamlab qo'yilishi zarur. Aynan qonunchilik davlat xaridi mexanizmini takomillashtirish va uning nazoratini tashkil etishga ko'maklashadi hamda davlat xaridi subyektlarining manfaatlari nohaq buzilishi, qabul qilingan qonun-qoidalaridan chetlanishlarni oldini oladi.

O'zbekiston Respublikasida Davlat xaridini tashkil etish va tartibga solishning qator huquqiy normativlari qabul qilingan. Bu qonun hujjatlari orqali davlat budget xarajatlarining samarali, maqsadli sarflanishi hamda uning shaffofligi ta'minlanadi.

Mamlakatimizda o'tgan davr mobaynida xalqaro tajriba va iqtisodiy islohotlar talablaridan kelib chiqqan holda davlat xaridlarini tashkil etish bo'yicha o'ziga xos tizim shakllantirildi. Bunda asosiy urg'u byudjet mablag'laridan samarali foydalanish, xarid jarayonida kichik biznes sub'ektlariga ko'proq imtiyozlar berish, hamda davlat xaridlari tizimining mavjud mexanizmini xalqaro andozalarga mos holda tashkil etish xususiyatlariga qaratildi.

O'z navbatida davlat xaridlari tizimida zamonaviy shakl va tartib-taomillarini ishlab chiqish hayotiy zaruratga aylandi. Davlat xaridlarini takomillashuvi ushbu sohaning mukammal qonunchilik bazasini yaratishga va uni xalqaro tajribaga mos ravishda rivojlantirishga ham bevosita uzviy bog'liqdir.

Mamlakatimizda davlat xaridlari tizimini rivojlanishini shartli ravishda to'rt bosqichga bo'lish mumkin.

Birinchi bosqich (2011 yilgacha bo'lgan davr)da davlat xaridlari O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi, O'zbekiston Respublikasining "Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyatining shartnomaviy-huquqiy bazasi to'g'risida"gi Qonuni, shuningdek, "Tender savdolarini tashkil etishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Vazirlar Mahkamasining Qarori asosida shakllandi va rivojlandi. Ushbu hujjatlar asosida ayrim murakkab va o'ziga xos ma'no kasb etadigan masalalarni yoritish maqsadida bir qator qonunosti xujjatlari ishlab chiqildi.

Davlat ehtiyojlari uchun tovarlar etkazib berish bo'yicha davlat kontrakti va kontraktatsiya shartnomasining mohiyati, ularni tuzish va bajarish tartibi, tomonlarning majburiyatlari O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksida o'z aksini topdi.

O'zbekiston Respublikasining "Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyatining shartnomaviy-huquqiy bazasi to'g'risida"gi Qonuni xo'jalik yurituvchi sub'ektlar o'rtasida xo'jalik shartnomalarini tuzish, bajarish, o'zgartirish va bekor qilish vaqtida yuzaga keladigan munosabatlarni tartibga soladi, hamda ushbu munosabatlarda xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning huquqi va majburiyatlarini, shuningdek mahalliy davlat hokimiyati organlarining va davlat boshqaruv organlarining shartnoma munosabatlari sohasidagi vakolatlarini belgilaydi.

Davlat xaridi tizimining rivojlanishining **ikkinchi bosqichi (2011 yildan 2017 yilgacha bo'lgan davr)** xalqaro tajribadan kelib chiqqan holda xaridlar tizimini ochiq-oshkoraligini ta'minlash, ushbu tizimga tadbirkorlik sub'ektlarini keng jalb qilish orqali raqobatni ta'minlashga qaratilganligi bilan ajralib turadi. Bu vaqtga kelib, davlat xaridlari sohasidagi qonunchilikni xususiy va davlat sektori talablariga javob beradigan darajada rivojlantirish davr talabiga aylandi. Qolaversa, davlat xaridlarining yangi turlarini kiritish, mavjudlarini takomillashtirish zarurati tug'ildi.

Ana shunday vaziyatda "Davlat xaridlari tizimini makbullashtirish va unga kichik

biznes sub'ektlarini jalb etishni kengaytirish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining davlat xaridlari rivojlanishining ikkinchi bosqichini ochib bergan Qarori (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2011 yil 7 fevraldagi PQ-1475- sonli "Davlat xaridlari tizimini makbullanish va unga kichik biznes sub'ektlarini jalb etishni kengaytirish to'g'risida"gi Qarori) qabul qilindi.

Ushbu Qarorga asosan bir qator yangiliklar amaliyotga tatbiq etildi, jumladan, bir shartnoma summasi 300 AQSh dollaridan oshmaydigan tovar(ish, xizmat)lar to'g'ridan to'g'ri sotib olinishi, 300 AQSh dollaridan 100 ming AQSh dollari ekvivalentigacha bo'lgan tovar(ish, xizmat)lar elektron auksionlar o'tkazish va tanlov savdolari orqali xarid qilinishi, 100 ming AQSh dollaridan 1 mln. AQSh dollarigacha bo'lgan tovar(ish, xizmat)lar tenderlar orqali amalga oshirilishi belgilandi. Davlat xaridlari tizimini tartibga solish va bu yo'nalishdagi qonunchilikni takomillashtirish uchun mas'ullik yuklatilgan Hukumat komissiyasi tuzildi.

Bu bilan davlat xaridining yanada mukammal, ochiq va shaffof, o'zida tadbirkorlik sub'ektlariga rag'batlantirish imkoniyatini beradigan yangi mexanizm yo'lga qo'yildi. Ushbu choralar iqtisodiyotning mana shu sektorida quyidagi ijobiy natijalarga erishishga imkoniyat yaratdi (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 23 avgustdagi «Tovarlar (ishlar, xizmatlar)ning davlat va korporativ xaridlarini amalga oshirishning zamonaviy shakl va uslublarini yanada joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-3237-sonli Qarori bilan O'zRTXBda o'tkaziladigan elektron auksion savdolari bekor qilindi, 2018 yil aprel oyidan takomillashtirilgan elektron auksion tizimi joriy etildi).

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-3237 sonli qaroriga muvofiq, 2017 yilning 23 avgustidan bitta kontrakt bo'yicha 300 AQSh dollaridan 100 ming AQSh dollarigacha ekvivalentdagi tovarlar (ishlar, xizmatlar)ning davlat va korporativ xaridlarini O'zbekiston Respublika tovar-xom ashyo birjasi tomonidan tashkillashtiriladigan elektron savdolar orqali amalga oshirishga oid talab bekor qilinishi munosabati bilan 2017 yilda elektron auksion savdolar bo'yicha amalga oshirilgan bitimlar soni va summasini o'tgan yillarga nisbatan past ko'rsatkichni tashkil etgan.

Shuni qayd etib o'tish joizki, o'tkazilgan elektron auksion savdolarida axborot olish imkoniyatining kengligi, tadbirkorlik sub'ektlari o'rtasida sog'lom raqobat muhiti shakllanganligi, inson omili ishtirokining chegaralanganligi, hamda "on- layn" rejimda savdolarni amalga oshirilishi byudjet mablag'larining kattagina miqdorda tejalishiga imkoniyat yaratdi.

Elektron auksion savdolarining ijobiy tomoni bilan birgalikda, amaliyotda ular bilan bog'liq ayrim muammolarga ham duch kelina boshlandi. Masalan, xarid qilinadigan

tovar(ish, xizmat) uchun kamida 10-15 kun oldin e'lonni joylashtirilishi, ba'zan etkazib beruvchi topilmasa yoki shartnoma tuzilmasa, qayta e'lon joylashtirilishi, etkazib berilgan tovar(ish,xizmat) belgilangan sifatlarga javob bermasligi tufayli qaytarilishi buyurtmachi uchun ortiqcha vaqtni talab qilardi. Bunday muammolarga barham berish, byudjet tashkilotlarining shoshilinch yoki oldindan ko'rilmagan zaruriyat tufayli yuzaga kelgan eng zarur tovarlar (ishlar, xizmatlar)ni o'z vaqtida sotib olinishini ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston Respublika tovar-xom ashyo birjasining maxsus axborot portali orqali elektron savdo yo'li bilan tadbirkorlik sub'ektlaridan eng zarur tovarlar (ishlar, xizmatlar)ning davlat xaridini tashkil etish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi Qarori (O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2015 yil 26 martdagi 69-sonli "O'zbekiston Respublika tovar- xom ashyo birjasining maxsus axborot portali orqali elektron savdo yo'li bilan tadbirkorlik sub'ektlaridan eng zarur tovarlar (ishlar, xizmatlar)ning davlat xaridini tashkil etish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi Qarori) bilan amaliyotga elektron kataloglar orqali davlat xaridlarini amalga oshirish mexanizmi joriy qilindi. O'zbekiston Respublika tovar- xom ashyo birjasining maxsus axborot portali orqali bitta shartnoma bo'yicha 100 ming AQSh dollaridan ortiq bo'lmagan, ularga shoshilinch yoki oldindan ko'rilmagan zaruriyat yuzaga kelgan, Davlat xaridlari bo'yicha Hukumat komissiyasi tomonidan belgilangan tovarlar(kompyuter jihozlari va orgtexnika ehtiyot qismlari,transport vositalari uchun ehtiyot qismlar, qurilish materiallari va boshqa jihozlar)ni elektron katalog orqali xarid qilish tartibi belgilandi.

Davlat xaridlari tizimida shoshilinch yoki oldindan ko'rilmagan zaruriyat yuzaga kelgan tovarlar (ishlar, xizmatlar)ning elektron katalog orqali xarid qilinishi vaqtni tejash bilan birgalikda byudjet mablag'larini ham iqtisod qilish imkoniyatini berdi.

Davlat xaridlari tizimining rivojlanishining **uchinchi bosqichi 2017 yildan hozirgi davrni** qamrab oladi. O'tgan yillar davomida elektron auksion savdolarini tashkil etish orqali davlat va korporativ xaridlarining ochiqligi va shaffofligini ta'minlash uchun ularni takomillashtirish choralari ko'rildi.

Mamlakatimizda davlat va korporativ xaridlari mexanizmini yanada takomillashtirish, tender savdolarining ochiqligi va shaffofligini ta'minlash bo'yicha izchil va kompleks ishlar amalga oshirildi. Tovarlar (ishlar, xizmatlar) xaridi bo'yicha, shu jumladan, investitsiya loyihalari doirasida ko'p pog'onali idoralararo tender komissiyalari tashkil etildi. Shu bilan birga, o'tkazilgan tahlil ko'rsatdiki, davlat va korporativ xaridlarining hamda tender savdolarini tashkil etishning amaldagi tartibi zamonaviy talablarga javob bermaydi, turli xil korrupsiya ko'rinishlari uchun sharoit yaratadigan ko'plab kelishish bosqichlari, bir-birini takrorlaydigan tartib-taomillar va

sansalorlik holatlari mavjud. Bundan tashqari, tender jarayonlarining cho'zilishi, narx-navoni manipulyatsiya qilish, tovarlarning sifati, tavsifi haqidagi ma'lumotlarni buzib ko'rsatish va elektron savdoda tuzilgan bitimlar bo'yicha tovarlarni etkazib bermaslik holatlari ko'plab kuzatildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov, A. (2021). *Davlat xaridlari tizimi va uning samarali boshqarilishi*. Toshkent: "Iqtisodiy nashr" nashriyoti.
2. Moliya vazirligi. (2020). *Davlat xaridlari va ularning qonuniy asoslari*. Toshkent: Moliya vazirligi nashri.
3. Shukurov, B. (2019). *Xalqaro tajriba va davlat xaridlari tizimining rivojlanishi*. Toshkent: "Xalqaro iqtisodiyot" nashriyoti.
4. Tadjibayeva, D. (2020). *Davlat xaridlarini boshqarish: nazorat va shaffoflik*. Toshkent: "Moliyaviy boshqaruv" nashriyoti.
5. OECD. (2021). *Public Procurement and Transparency: Best Practices*. Paris: OECD Publishing.
6. World Bank. (2020). *Improving Public Procurement Systems*. Washington, D.C.: World Bank Group.
7. IMF (Xalqaro valyuta jamg'armasi). (2020). *Public Procurement: Policies and Governance*. Washington, D.C.: IMF Publications.